

ІСТОРІЯ КИЇВСЬКОГО КНЯЗІВСТВА XIV–XV ст. У СВІТЛІ НОВИХ ДАНИХ

Питання про висвітлення історії Київщини часів литовської політичної зверхності у сучасному українському історієписанні слід розглядати контекстно – у прямому зв'язку із нинішнім станом вітчизняної литуаністики. Він, поза сумнівом, успадкований від радянської історіографії, що у ній історія українських земель як складової Великого князівства Литовського ігнорувалась і спримітизовувалась¹. Однак і після здобуття Україною державної незалежності та зміни панівної історичної парадигми ситуація не зазнала кардинальних зрушень. На відміну від білорусів, чие національне відродження на зламі 1980–1990-х років ґрунтувалося на спадщині литовської доби, для українців своєрідним «золотим віком» стали пізніші, козацькі, часи, а саме козацтво перетворилося на наріжний камінь української ідентичності. І якраз на тлі справжнього буму козакознавчих студій у сучасній науці особливо помітним є практичне занедбання професійними істориками подій XIV–XVI ст.

Можна сказати, що в Україні литовська доба є середньовіччям не тільки хронологічно, а й у класичному, первинному сенсі цього терміну. Адже початково вираз «середні віки» був запроваджений італійськими гуманістами для окреслення часів, які, мовляв, не мали самостійного історичного значення, становлячи лише ланку між Античністю й Новим часом, початок якому поклав Ренесанс, тобто відродження античних традицій. Так і в українській історіографії литовська доба виступає подеколи як синонім суспільного регресу або малозначуща ланка між «вітчизняною Античністю» (часами Київської Русі) та національним відродженням у XVII ст., коли відбувалися «справжні», значущі для України події.

У цьому сенсі симптоматичною є праця, видана нещодавно Інститутом історії України НАНУ – орієнтована на російську аудиторію «История

---

¹ Докладніше див. у статті: Русина О. Міжконфесійні взаємини й суспільно-політичні рухи XV – початку XVI ст. на теренах України // Український історичний журнал (далі: УІЖ). – 2006. – № 3. – С. 4–16.

Украины» (М., 2008. – 1072 с.), яка, за твердженнями її упорядників, узагальнює «последние достижения отечественной и мировой исторической науки». У цій синтетичній праці розділ I, що в ньому розглянуті Київська Русь і литовська доба, названий, відповідно, «Расцвет и падение Украины-Руси»; при цьому з'ясовується, що «падіння» тривало аж 400 років – від Батієвої навали до часів Богдана Хмельницького.

Звісно, подібний підхід не стимулює інтерес молодих істориків до литовської доби. Немає й позанаукових чинників, які могли б активізувати її дослідження (згадаймо колись популярну ідею Балто-Чорноморської єдності, нині, на жаль, призабуту). До цього додається об'єктивна складність вивчення відповідного джерельного матеріалу, яка відлякує початківців.

Останнє стосується, передовсім, XIV – першої половини XV ст. – періоду, щодо якого нами був свого часу запропонований термін «Темні віки»¹, запозичений з арсеналу англійської історії (хоча там під «Темними віками» розуміють інший хронологічний відтинок: V–XI ст. н.е.). Михайло Грушевський уживав інший вираз – «німі» століття²; та, до яких метафор ми б не вдавалися, фактом залишається те, що ми силкуємося відтворити події тієї доби, оперуючи вкрай мізерними даними. Це є особливо очевидним у контексті історії Київського князівства: попри зусилля окремих істориків, зберігають свою актуальність слова Омеляна Пріцака, котрий наприкінці 1980-х рр. наголосив, що проміжок між серединою XIII та серединою XV ст. залишається найтемнішим в історії регіону³.

Зрозуміло, що головною проблемою на шляху реконструкції тогочасних реалій була й залишається надзвичайна бідність документального та наративного матеріалу; однак нині у пригоді дослідникам стають, з одного боку, новітні здобутки археології, нумізматики, епіграфіки, а, з другого – досягнення сучасного джерелознавства; переоцінюється фахівцями й інформаційний потенціал пізніших за часом писемних пам'яток. Так продукуються нові гіпотези та візії подій XIV–XV ст., які ми й розглянемо у цій публікації.

Серед дискусійних питань, що заслуговують на першочергову увагу, слід особливо виділити проблему трансформації князівської традиції на Київщині у

---

¹ Темні віки: XIV – перша половина XV ст. / Упор. і авт. передмови О.В. Русина. – К., 1993. – 444 с.

² Грушевський М. Історія української літератури. – К., 1995. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 19.

³ Pritsak O. The Pre-Ashkenazic Jews of Eastern Europe in Relation to the Khazars, the Rus' and the Lithuanians // Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective. – Edmonton, 1988. – P. 14. Занотуємо, що майже те саме писав століттям раніше Володимир Антонович (Антонович В.Б. Монографії по истории Западной и Юго-Западной России. – К., 1885. – Т. 1. – С. 223).

передлитовську добу (40-і рр. XIII ст. – 50-і рр. XIV ст.). На наш погляд, цілком слушною є обґрунтована М.С. Грушевським гіпотеза щодо «знекняжіння» цього регіону після Батиевої навали¹, безпосередньо пов'язаного із відсутністю тут власної династії, специфічним статусом Києва як спільної «отчини» Рюриковичів, на яку всі відгалуження цього роду мали формально рівні права.

Відтак, наприкінці XIII ст. Київ, по суті, став нічим. Злам традиційних механізмів, котрі забезпечували функціонування князівської влади у Києві, відбувся через партикуляризацію політичних амбіцій руських князів, яка виразно позначилась ще у 40-х рр. XIII ст., коли, як відомо, і Данило Романович, і Ярослав Всеволодович, посівши київський стіл, «обдержали» його за допомогою своїх намісників. Не з'явився у Києві й їхній наступник – Олександр Ярославич, котрий, отримавши від татар після загибелі батька «Кыев и всю Русьскую землю», з Каракорума повернувся до Новгороду й не заспокоївся доти, доки не відібрав у свого брата Андрія володимирське княжіння (1252 р.) – після чого, за висловом Дж. Феннела, «Київ і вся Південна Русь наче вислизнули з рук правителів Північно-Східної Русі»².

Навряд чи можна визнати переконливими спроби пролонгувати термін існування інституту київського княжіння, а, відтак, і Київської Русі як реального політичного організму посиленням на «стійку літописну традицію», згідно з якою Київ і надалі перебував у руках північно-східних князів³. Насправді йдеться лише про пізній, XVII ст., Густинський літопис, що в ньому

---

¹ Грушевский М.С. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия. – К., 1891. – С. 442, 445–448; Його ж. Історія України-Руси. – Львів, 1905. – Т. 3: До року 1340. – С. 167–171, 176.

² Феннел Дж. Кризис средневековой Руси. 1200–1304. – М., 1989. – С. 149.

³ Толочко О.П. Коли перестала існувати «Київська Русь»? : Історіографічна доля одного терміну і поняття // Київська старовина. – 1992. – № 6. – С. 15. Порівн.: Ивакин Г.Ю. Киев в XIII–XV веках. – К., 1982. – С. 19; Ричка В. Середньовічна українська держава в історичній схемі Михайла Грушевського та концептуальних вимірах історіографії: проблеми і перспективи // *Rossica: Научные исследования по русистике, украинистике, белорусистике.* – 1997. – № 2. – С. 32; Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст. – К., 1997. – С. 8. У літературі останнього часу зустрічаються й радикальніші твердження: «У своїх принципових характеристиках Київська Русь як самобутнє державне утворення, що мало різні фази свого розвитку, не змінилося, можливо, до кінця XV ст.»; «загалом Київська Русь як політичний та культурно-історичний феномен не припиняє свого існування у 1240 р. і доживає до XV ст.» (Ивакин Г.Ю. Историческое развитие Южной Руси и Батыево нашествие // *Русь в XIII веке: Древности темного времени.* – М., 2003. – С. 61, 65).

Олександра Ярославича та його брата й наступника на володимирському великокняжому столі Ярослава Ярославича названо, відповідно, «московським і київським» та «литовським і київським» князями¹.

Абсурдність перших предикатів виразно свідчить не на користь другого; ще більші сумніви породжує вміщена під 1305 р. звістка цього ж літопису про початок князювання у Києві Івана Калити, котрий, як відомо, народився у 1304 р.²

Щоправда, характер цієї згадки і те, що в літописному тексті її синхронізовано із успішним походом Гедиміна на Київ, не зупиняють деяких дослідників, котрі пов'язують її з гіпотетичним зводом литовського князя XIV ст. Володимира Ольгердовича. На думку В. Ставіського, «навесні-влітку 1324 р. Гедиміну вдалося підкорити своїй владі Київ, що, однак, не завершилося включенням Київщини до складу Великого князівства Литовського, а призвело до укладення наприкінці 1324 р. компромісної угоди між Литвою й Ордою стосовно Києва... Густинський літопис містить звістку про те, що одночасно із захопленням Києва Гедиміном «киевское княжение» отримав московський князь, відомий своєю проординською політикою, – Іван Калита... Ця стаття, уміщена під 1305 р., передає реальний факт організації влади над Києвом за угодою 1324 р. ... Стаття про отримання Іваном Калитою «киевского княжения» сягає «Літописця» 1389–1392 рр. митрополита Кипріяна, куди вона потрапила з київського літопису 1385 р. Володимира Ольгердовича й де вона читалася під 1324 р. Причиною її перестановки у «Літописці» під 1305 р. було намагання Кипріяна пояснити проживання поза Києвом митрополита Петра, на авторитет котрого спирався Кипріян у проведенні своєї програми відновлення цілісності Руської землі й загально-руської митрополії під керівництвом Московського князіння»³.

---

¹ Густынская летопись // Полное собрание русских летописей (далі: ПСРЛ). – СПб., 2003. – Т. 40. – С. 123, 124. Зауважимо, що Р.В. Зотов уважав за можливе інтерпретувати як згадку про Олександра Невського поминання у Любецькому синодику «великого князя Александра Киевского» (Зотов Р.В. О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время. – СПб., 1892. – С. 24, 36) – хоча, найвірогідніше, тут йдеться про Олександра (Олелька) Володимировича, котрий займав київський стіл упродовж 1440–1455 рр.

² Густынская летопись. – С. 128.

³ Ставиский В.И. «Киевское княжение» в политике Золотой Орды (первая четверть XIV в.) // Внешняя политика Древней Руси. – М., 1988. – С. 98–99. Див. також: Ставиский В.И. Киев и киевское летописание в XIII в.: Дисс. ... канд. ист. наук. – К., 1990. – С. 128–132.

Утім, нескладно переконатися, що наявне в Густинському літописі датування Гедимінового походу 1305 р. зумовлене не міркуваннями митрополита Кипріяна, а тим, що його упорядник користувався «Описом Європейської Сарматії» Олександра Гваньїні, у цій частині залежним від ранніх праць Мацея Стрийковського¹. Пізніше, у своїй «Хроніці», той відніс похід Гедиміна на Київ до 1321 р. – що, однак, аж ніяк не додає йому рис достовірності: як свідчить ґрунтовний аналіз джерел, оповідання про цю подію має вповні легендарний характер². Звідси – брак будь-яких ознак литовської присутності на Київщині та Переяславщині у другій чверті XIV ст.; це, до речі, й змусило науковців, які обстоюють історичність Гедимінової виправи, по суті, звести її наслідки нанівець, продукувавши ідею «неповного» завоювання Києва, від якої відштовхується у своїх побудовах В. Ставіський³.

Появу ж у Густинському літописі сюжету про Івана Калиту як київського князя можна пояснити впливом Стрийковського, що в його «Хроніці» міститься доволі сумбурна інформація стосовно гаданого заснування Володимиром Святославичем Володимира-на-Клязьмі: «Той же Володимир збудував замок і місто велике, за його іменем назване Володимиром ... і туди столицю свою переніс з Києва, яка, почавши від того Володимира, тривала аж

---

¹ Грушевский М.С. Очерк истории Киевской земли. – С. 476. Датування виправ Гедиміна 1304–1305 рр. містять такі праці Стрийковського, як надрукований у 1574 р. «Гонець цноти» (див.: Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси: Сборник материалов и исследований. – СПб., 1907. – С. 173) та написана упродовж 1576–1578 рр. хроніка «Про початки ... народу литовського» (Strykowski M. O początkach, wywodach, dzielnościach ... narodu litewskiego... – Warszawa, 1978. – S. 232). Наразі оминаємо питання про спірність авторства Гваньїні, яке на сьогодні має значну бібліографію (див., зокрема: Дячок О. Проблема авторства «Опису Європейської Сарматії» в історіографії // Осягнення історії. – Острог; Нью-Йорк, 1999. – С. 251–262).

² Докладніше див.: Русина О. Студії з історії Києва та Київської землі. – К., 2005. – С. 41–54. Прикро, що наші спроби розгорнути дискусію з цього питання наразилися тільки на туманні ремарки: «О.В. Русина в кількох публікаціях зробила спробу спростувати окремі аргументи опонентів концепції В.Б. Антоновича відносно часу і обставин приєднання цих земель (Волині та Київщини – *О.П.*) до Литви в часи Гедиміна, не бачачи, мабуть, в цих аргументах певної системи» (Шабульдо Ф.М. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. – К., 1998. – С. 61).

³ Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – К., 1987. – С. 30–31. Зауважимо, між іншим, оцінку А. Горським побудов В. Ставіського як таких, що «не підкріплені серйозною аргументацією» (Горский А.А. Русские земли в XIII–XIV веках: Пути политического развития. – М., 1996. – С. 94. – Прим. 20).

до Івана Даниловича, білоруського князя, а той потім з Володимира до Москви столицю переніс»¹. Відомо, що цей карколомний сюжет не викликав сумнівів у київських книжників, котрі цитували його з більшою чи меншою докладністю: якщо упорядник Густинського літопису обмежився короткою ремаркою про заснування Володимира², то в «Синописі» натрапляємо також на звістку про те, що Володимир Святославич «и престол свой царский с Киева принесл» до новозаснованого міста³ (це, до речі, обурило Дмитрія Ростовського, котрий зробив вклейку до «Синопису»: «Стрийковский бредив, а ты побережешь»⁴).

Не менш проблематичними, ніж уявлення про князювання в Києві Івана Калита і синів Ярослава Всеволодовича, є гіпотези про контроль над ним з боку галицько-волинських князів. При цьому, якщо, скажімо, Стрийковський твердив, що «монарх і цар усієї Русі» Данило Галицький спромігся опанувати київський стіл і передав його своєму синові Леву⁵, то деякі сучасні дослідники йдуть далі, зараховуючи до числа київських князів онука Данила, Юрія Львовича⁶.

Порівняно нещодавно, у 2003 р., на сторінках культурологічного часопису «І» серед «документів, які дають змогу по-новому висвітлити даний період», була розглянута «Книга знань про всі королівства, землі та володіння, які є у світі» – анонімний географічний трактат, який дійшов до нас у манускриптах останньої чверті XV століття. Автор книги, про якого відомо лише те, що він народився в Іспанії у 1304 р., подав «заочний» опис тогочасної ойкумени на підставі численних документальних джерел і подорожніх нотаток купців та мандрівників. Для українських науковців цей твір цікавий тим, що містить дані про галицько-волинські землі, які сягають, найвірогідніше, початку XIV ст.

---

¹ Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – Cz. I. – S. 126.

² Густынская летопись. – С. 45.

³ Rothe H. Sinopsis. – S. 226–227.

⁴ Толочко О. «Синопис» з бібліотеки Дмитрія Ростовського // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1998. – Вип. 5. – С. 619.

⁵ Щодо Данила та Лева Даниловича як київських князів та гадану коронацію Данила у Києві (яку Стрийковський «додав» до справжньої, дорогичинської) див.: Strykowski M. Kronika ... – Cz. I. – S. 286, 287, 291, 303, 306, 311.

⁶ Ставиский В.И. «Киевское княжение» в политике Золотой Орды (первая четверть XIV века). – С. 97–98 (дослідник стверджує, що перші півтора десятиліття XIV ст. Київ перебував під контролем галицько-волинських князів, посилаючись на нібито обумовлені цим загальноруські амбіції Юрія I Львовича); Столярова Л.В. Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI–XIV веков. – М., 2000. – С. 131.

До них кількаразово зверталися науковці з діаспори (П. Грицак, Р. Климкевич¹), друкуючи у перекладах фрагмент про Львівське королівство: «Залишивши Польське королівство, я прибув до королівства Львів, яке німці називають Лемберг, у якому нараховується п'ять великих міст. Перше називається Львів, друге – Київ, ще одне – Володимир, ще одне – Пінськ, ще одне – Сівер. Відомо, що королівство Львів межує з країною Романією і з королівством Алеманія» (подаємо за електронною версією статті «Чи потрібна королівському місту Львову корона?» з часопису «І»).

Утім, знайомство із англомовним виданням «Книги знань»² унаочнює, що саме таке прочитання наявних у ній топонімів є доволі гіпотетичним (у тексті поруч із Львовом-Лембергом згадуються China, Vasadino, Tinez), а, відтак, інформація про підконтрольність Львову Київщини, Полісся та Сіверщини – сумнівною. Не менше сумнівів викликає й теза про Львів як столицю тодішньої Галицько-Волинської держави, центром якої прийнято вважати Володимир. Утім, варто згадати джерельні відомості про те, що у 1340 р. саме зі Львова польський король Казимир вивіз дорогоцінні реліквії: хрести, княжі корони і трон, зроблений із коштовних матеріалів. Щоправда, далеко не всі науковці довіряють цій звістці. Скептично сприймається й поданий у «Книзі знань» прапор Львівського королівства: зелене полотнище з червоним хрестом³. Вочевидь, наявна у праці іспанського автора інформація про українські землі заслуговує на увагу хіба її інтегрованістю до загальноєвропейського політичного контексту, а не точністю відбитих у ній історико-географічних реалій. У зв'язку з цим хочеться нагадати, що М.С. Грушевський «в теорії» не виключав можливість залежності Києва від Галицько-Волинської держави у першій половині XIV ст. – хоч і зазначав, що «[джерельних] підстав для того нема ніяких, і вся галицько-волинська політика тих часів, [на]скільки можемо мати про неї поняття, звернена фронтом на Захід»⁴.

Поза сумнівом є інше – те, що у другій половині XIII ст. Київщина перебувала, за висловом Платона Карпіні, «під безпосередньою владою татар»⁵,

---

¹ Див. перевидання його перекладу: Климкевич Р. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // Хроніка – 2000. – К., 2000. – Вип. 35–36. – С. 106.

² Book of the Knowledge of All the Kingdoms, Lands, and Lordships. – London, 1912. – P. 9.

³ Див.: Гречило А. Територіальні символи Галицько-Волинської держави другої половини XIII – початку XIV століть // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССXL. – Львів, 2000. – С. 261–262.

⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 3. – С. 168.

⁵ Путешествия в восточные страны Платона Карпини и Рубрука. – М., 1957. – С. 67–68.

і лише десь на зламі XIII–XIV ст. тут ствердилась власна, путивльська за походженням, князівська династія¹. Невідомо, чи належав до неї єдиний київський князь, знаний з джерел першої половини XIV ст. – Федір, відомий своїм зухвалим нападом на новгородського архієпископа Василя у 1331 р. Водночас нині, як нам здається, можна повністю відкинути думку про родинний зв'язок між Федором Київським і Гедиміном, що набула поширення в історіографії завдяки публікації М.Р. Фасмером і М.Д. Присьолковим так званих «Уривків В.М. Бенешевича з історії руської церкви XIV ст.» Не можна не помітити, що при інтерпретації даних цього «цікавого, але складного джерела» дослідники припустилися багатьох помилок, довільних припущень та перекручень². У літописному ж оповіданні про події 1331 р. безсумнівною є тільки наявність у Києві, поряд із місцевим князем, представника татарської адміністрації³. Очевидно, територіальні межі їх компетенції збігалися – тобто кордони Київської «тьми» були одночасно й кордонами Київського князівства. Ця ситуація могла зберегтись і в другій половині XIV ст., коли Ольгерд, «узявши» Київ під місцевим князем (у Густинському літопису він названий Федором⁴ – але це, гадаємо, ще одна з довільних комбінацій його укладача), посадив тут свого сина Володимира – адже за правління останнього не була ліквідована залежність його володінь від Орди.

Цьому очевидному факту суперечать уявлення про появу у Києві Володимира Ольгердовича внаслідок успішної антиординської кампанії Ольгерда, започаткованої битвою на Синій Воді (найвірогідніше, сучасній Синюсі), яка дедалі частіше трактується як український аналог Куликовської битви. Однак насправді оцінити значення Синьоводської битви дуже непросто, позаяк наявні літописні відомості про цю подію вкрай лапідарні: єдине авторитетне джерело, Рогозький літописець, нотує тільки те,

---

¹ Докладніше див.: Русина О. Студії з історії Києва та Київської землі. – С. 9–37.

² Там само. – С. 46–50.

³ Зауважимо, що через присутність баскака серед оточення Федора М. Грушевський розглядав цього київського князя лише як «татарського намісника» (Грушевський М. Очерк истории Киевской земли. – С. 469–470); однак це припущення піддав критиці ще П. Голубовський, слушно зазначивши у рецензії на монографію М. Грушевського, що «до всіх найголовніших князів і в усіх областях були приставлені ці ханські чиновники» (Киевская старина. – 1892. – № 9. – С. 438).

⁴ Густынская летопись. – С. 130.

що восени 1362 р. «Ольгерд Синю Воду и Белобережье повоевал»¹, а у синхронних їй польських хроніках немає жодної згадки про боротьбу Ольгерда з татарами. Тож є підстави вважати, що Синьоводська битва була досить незначним епізодом у політичній історії Південно-Західної Русі другої половини XIV ст.: адже сумнівно, що, маючи амбітні плани щодо Москви й одночасно воюючи на півночі та заході, князь Ольгерд міг також змагатися з татарами на півдні. Такий підхід до цієї події є визначальним для польської історичної науки, що серед її представників варто згадати Кучинського, Трайдоса, Тишкевича, Тенговського, Куртику².

Натомість у сучасній українській історіографії існує виразна тенденція до ігнорування висновків польських науковців та до переоцінки Синьоводської битви. Ці гіпертрофовані уявлення ґрунтуються, головню, на «Хроніці» Стрийковського, схильного до усіляких фантазій та ампліфікацій, та на використаних ним білорусько-литовських літописах XV ст., чия тенденційність у трактуванні історії Поділля завжди була очевидною для фахівців. Чільним речником таких поглядів є київський дослідник Ф. Шабульдо, чию позицію (найдокладніше сформульовану у брошурі «Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання» (К., 1998. – 85 с.)) ми неодноразово піддавали критиці³; на жаль, це не спровокувало плідної дискусії.

---

¹ Рогожский летописец // ПСРЛ. – Пг., 1922. – Т. 15. – Вып. 1. – Ст. 75. Занотуємо новітню спробу розширити коло джерел щодо Синьоводської битви за рахунок даних Ст. Сарницького (Вирський Д. Околиця Ренесансу. – К., 2007. – С. 143. – Прим. 409) – утім, давно запроваджених до наукового обігу (див.: Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1993. – Т. 4. – С. 82. – Прим. 3).

² Kuczyński S.M. Sine Wody: (Rzecz o wyprawie Olgierdowej 1362 r.) // Idem. Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w. – Warszawa, 1965; Trajdos T. Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1386–1434). – Wrocław etc., 1983. – Т. 1. – S. 118–122; Tyszkiewicz J. Tatarzy na Litwie i w Polsce: Studia z dziejów XIII–XVIII w. – Warszawa, 1989. – S. 118; Tegowski J. Małżeństwa Lubarta Giedyminowica // Genealogia. – Т. 6. – Poznań; Wrocław, 1995. – S. 20; Idem. Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV wieku // Teki Krakowskie. – Т. 5. – Kraków, 1997. – S. 158; Urzędnicy podolscy XIV–XVIII wieku: Spisy (= Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku: Spisy. – Т. 3. – Zesz. 3). – Kórnik, 1998. – S. 8–9.

³ Див., передовсім: Русина О. Синьоводська «Задонщина»: історична першість чи історіографічний гібрид? // Український гуманітарний огляд далі: УГО). – Вип. 1. – К., 1999. – С. 178–189 (передрук: Русина О. Студії з історії Києва та Київської землі. – С. 314–326).

Для Ф. Шабульдо битва на Синій Воді (у комплексі з хронологічно близьким походом литовців на Коршів¹) сягає ледь не планетарного масштабу. Він воліє не помічати, що шанований ним М. Стрийковський, за спостереженнями фахівців, «не був справжнім істориком у нинішньому розумінні цього слова, бо дбав не так про історичну правду, як про написання свого твору. Маючи кілька джерел ..., він не міг покласти в основу своєї праці первинне, а вибирав їх довільно, що потрапляло під руку»².

З огляду на це не дивно, що на сторінках своєї «Хроніки» Стрийковський фактично подвоїв Синьоводську битву, двічі розповівши про Ольгердів похід на трьох татарських «цариків»: у першому випадку йшлося про виправу вповні історичного Ольгерда (хай і під помилковою датою 1331 р.), у другому – про вигадану особу, Вітовтового воєводу Ольгерда, а саму подію було перенесено на Дон і датовано 1396 р.³ Разом із Ольгердом Стрийковський подвоїв подільського князя Федора Коріатовича (оповідь про якого у білорусько-литовських літописах «сусідить» зі згадкою про Синьоводську битву) і, відтак, констатував: «Поділля двічі у двох Федорів Коріатовичів відбирали»⁴. При цьому польський історіограф однаково докладно описав як першу, реальну, так і другу, цілком «книжну» подію, що постала в історіографії XVI ст. через дефектні списки білорусько-литовських літописів⁵.

Подібне «фантазування на задану тему» було типовим для Стрийковського: досить порівняти наявні в його «Хроніці» батальні сцени з їх скромними літописними прообразами, особливо коли йдеться про легендарні події, стосовно яких білорусько-литовські літописи становлять єдино можливе джерело інформації (битви на Окунівці й під Могильною, походи

---

¹ Див. щодо нього: Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К., 1998. – С. 72–79.

² Семянчук А.А. Польскія хронікі другой паловы XVI ст. як крыніцы па гісторыі Вялікага княства Літоўскага: Аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук. – Мінск, 1997. – С. 12–14. Дослідниця також зауважує, що Стрийковський користувався приступними йому літописним пам'ятками «довільно, випісуючи з них те, що вважав за потрібне, не аналізуючи зміст, склад та особливості того чи іншого рукопису» (Семянчук А.А. Беларуска-літоўскія летапісы і польскія хронікі. – Гродна, 2000. – С. 79).

³ Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – Cz. 2. – S. 6–7, 104, 111.

⁴ Ibid. – S. 104.

⁵ Див. щодо цього: Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 4. – С. 456–457.

Гедиміна¹). Так само вільно переказав він у своїй «Хроніці» наявну у білорусько-литовських літописах «Повість про Поділля», прямо вказавши на джерело своїх даних – «літописці литовські й руські».

Ця особливість «творчої манери» Стрийковського унеможливило використання його «Хроніки» при реконструкції подій 1360-х років; ба більше – за наявного стану письмових джерел дослідження Синьоводської битви навряд чи має якусь перспективу. Що стосується археологічних даних, то в цьому сенсі симптоматичною є позиція археолога Олександра Моці, який нещодавно надрукував статтю «Синьоводська битва 1362 р. в контексті майбутніх досліджень»². У цій публікації дослідник наголошує, що досвід польових досліджень свідчить про археологічну безперспективність пошуків місця Синьоводської битви.

Відсторонюючись від питання про каузальний зв'язок між цією битвою та утвердженням у Києві Володимира Ольгердовича, ми, однак, не можемо ігнорувати звістки Густинського літопису про те, що Ольгерд «Київ под Федором князем взят» (1362 р.)³. У науковців практично немає сумнівів, що попередником Володимира Ольгердовича на київському столі був місцевий князь Федір (що його існування Густинський літопис фіксує і в звістці за 1361 р.: «В Киеве на княжении Феодор»). Утім, чи відповідає це твердження дійсності? З огляду на характер цього пізнього джерела, гадаємо, що ні. Скоріше, згаданий князь є літописним фантомом – або, точніше, «двійником» київського князя Федора, відомого за літописним сюжетом 1331 р. Чільну роль у його появі могла відіграти «Хроніка» Стрийковського, відома як одне з джерел Густинського літопису. Напевно, його укладач «переніс» київського князя Федора у часи Синьоводської битви, натрапивши в «Хроніці» на інформацію, що вона сталась у 1331 р.⁴ Це пояснює, чому в Густинському літописі, як і в літописній оповіді про події 1331 р., князь Федір не названий по батькові; крім цього, таке припущення є цілком правомірним з огляду на схильність невідомого нам українського книжника до синхронізації звісток

---

¹ Порівн.: *Летописи белорусско-литовские // ПСРЛ. – М., 1980. – Т. 35. – С. 92, 95–96; Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Cz. I. – S. 249–252, 363–366.*

² *Північне Причорномор'я і Крим в добу середньовіччя (XIV–XVI ст.): Матеріали міжнародної наукової конференції. – Кіровоград, 2006. – С. 92–96.*

³ *Густынская летопись. – С. 130.*

⁴ *Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Cz. 2. – S. 6. Це дата є елементом «цілком фантастичного датування Стрийковським подій часів правління Ольгерда» (Рогов А.И. Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения: (Стрийковский и его хроника). – М., 1966. – С. 167).*

різних джерел та їхньої «раціоналізації» (вона помітна, зокрема, в ототожненні персонажів Гедимінової легенди з їхніми літописними прототипами; відомо й те, що упорядник Густинського літопису скоригував текст «Сказання про князів володимирських», виправивши Костянтина Мономаха на Олексія Комніна, а також ідентифікував Івана Борисовича Київського як Івана Ольгимонтовича¹). Тож маємо всі підстави вважати, що київський князь Федір з 1361–1362 рр. є такою ж літературною фікцією, як і деякі інші володарі Києва, зафіксовані тільки у цьому літопису (Ярослав Ярославич, Іван Калита). Зрозуміло також, що київський книжник уникнув відтворення у своїй праці сюжету про ганебну поведінку реального Федора у 1331 р., тільки занотувавши факт його існування та перехід його володінь до сина литовського князя Ольгерда.

Володимир Ольгердович є першим історично достовірним нащадком Гедиміна, який опинився на київському княжому столі. Відомості про часи його правління мізерні – що є сприятливим фоном для міфологізації цього історичного діяча. У радянській історичній традиції він навіть був перетворений на союзника великого князя московського Дмитра Івановича (Донського) у боротьбі із татарами у 1379–1380 рр.² – що згодом спровокувало іронічні ремарки В. Кучкина стосовно спроб окремих науковців розширити коло учасників Куликовської битви³. Безсумнівно, немає й підстав розглядати пізніше зміщення Вітовтом Володимира Ольгердовича як покарання за його гадану промосковську орієнтацію⁴; водночас навряд чи коректно вважати це кроком, спрямованим на ліквідацію удільного устрою Київщини – тим більше, що внаслідок його на київському столі одного потужного князя заступив інший, не менш потужний: зведений брат Володимира Ольгердовича Іоанн-Скиргайло, котрий отримав Київ як експектативу за Белзькою угодою, укладеною з Вітовтом 6 грудня 1392 р.⁵

Щоправда, порівняно нещодавно було здійснено спробу виключити цього князя з числа володарів Києва. Польський дослідник Ян Тенговський намагався довести, що Белзьку угоду так і не було реалізовано, й до самої

---

¹ Густынская летопись. – С. 74–75, 131.

² Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – С. 129–131.

³ Кучкин В.А. Был ли митрополит Киприан в 1380 г. в Москве? // Анфологион: Власть, общество, культура в славянском мире в средние века: К 70-летию Б.Н. Флори. – М., 2008. – С. 259.

⁴ Порівн.: Шабульдо Ф.М. Київське князівство Ольгердовичів в контексті української державності // Старожитності. – 1994. – № 1/2. – С. 7.

⁵ Monumenta medii aevi historica. – Kraków, 1876. – Т. 2. – № 20. – Р. 17–18.

смерті Скиргайла (у грудні 1394 р.¹) київським князем залишався Володимир Ольгердович; при цьому він виходив із того, що Володимир ще в лютому 1394 р., поручаючись разом із Вітовтом і Скиргайлом за свого брата Андрія, згадувався в документах як «Wlodimirus Kyouiensis», а тогорічний ітнерарій Скиргайла виключав його участь у поході на Київ².

Головна теза Тенговського – «Скиргайло ніколи не був київським князем» – викликала заперечення з боку Я. Поверського³. Дослідник вказав на неприпустимість ігнорування відомостей білорусько-литовських літописів короткої редакції, де докладно описані обставини смерті й похорону Скиргайла як київського правителя; що ж до титулатури Володимира Ольгердовича, то князь міг утримати її, як данину традиції, й після втрати Києва, де він порядкував з 1360-х років (це, зауважимо, сталося з його братом Андрієм: той продовжував зватися Полоцьким і через 12 років після остаточної втрати ним Полоцька).

Додамо також, що дотичний Скиргайла фрагмент білорусько-литовських літописів має характер вставки до основного тексту і створений очевидцем тих подій (хай він і був тоді підлітком – «бех тогды млад»); не менш важливою є й проігнорована обома польськими дослідниками інформація про Скиргайлову смерть у Києві, подана (під 1394 р.) Длугошем (тим більше, що, всупереч думці Ю. Лимонова⁴, вона навряд чи походить від версії білорусько-литовських літописів, від якої вона відрізняється як деталями, так і загальною тенденцією⁵).

---

¹ Сама ця дата тривалий час залишалася дискусійною – аж доки К. Ясинський не натрапив у рахунках краківського королівського двору на датований 24 січня 1395 р. запис про витрати, пов'язані із жалобою за князем Скиргайлом (див. рецензію Ясинського на «Генеалогію Ягеллонів»: *Studia Źródłoznawcze*. – Warszawa; Poznań, 1971. – Т. 15. – S.240).

² Tęgowski J. Kiedy zmarł Skirgiełło ? // *Spółeczeństwo i polityka do XVII wieku*. – Olsztyn, 1994. – S. 59–64.

³ Powierski J. Czy Skirgiełło był księciem kijowskim ? // *Spółeczeństwo i polityka do XVII wieku*. – S. 65–78.

⁴ Лимонов Ю.А. Польский хронист Ян Длугош о России // *Феодалная Россия во всемирно-историческом процессе*. – М., 1972. – С. 265.

⁵ Порівн.: *Летописи белорусско-литовские*. – С. 65, 72, 101–102, 138 тощо; *Jana Długosza, kanonika krakowskiego, Dziejów Polskich ksiąg dwanaście*. – Kraków, 1868. – Т. 3. – S. 478. Див. також критичні зауваги: Улащик Н.Н. *Введение в изучение белорусско-литовского летописания*. – М., 1985. – С. 82. – Прим. 1. Занотуємо також те, як подеколи коментується в українській літературі цей епізод. Наприклад, С.К. Росовецький, якого «дивує характеристика князя: «чюдный князь Скиргайло добрый»», з обуренням відзначає «вчинок місцевих «священників», що поклали заїжджого литовського князя «подле

Наявну в обох пам'ятках звістку про поховання Скиргайла Ольгердовича в Печерському монастирі до певної міри підтверджує заповіт сина Володимира Ольгердовича – Андрія Володимировича. В преамбулі до нього князь згадує про те, як у 1446 р. «приездил в Киев со своею женою и со своими детками, и были есмо в дому Пречистыя (Богородицы) и поклонилися есмы пресвятому образу ея, и преподобным отцам Антонию и Феодосию, и прочим преподобным и богоносным отцам печерским..., и поклонихомся отца своего гробу, князя Владимира Ольгердовича, и *дядь своих* гробом (виділено нами – *О. Р.*)»¹.

Ще важливішим є те, що Скиргайла занесено до пом'яника Києво-Печерського монастиря, де його ім'я («великаго князя Скиргайла, нареченнаго в святом крещении Иоанна») фігурує поруч з іменами Володимира Ольгердовича та його сина Олелька²; на жаль, це джерело і досі залишається практично невідомим польським науковцям, хоч його було запроваджено до наукового обігу понад сторіччя тому³. Меншу вартість має князівський пом'яник, включений Йосифом Тризною до складу створеної ним редакції Печерського Патерика: наявна у ньому згадка про Скиргайла повністю запозичена упорядником з білорусько-литовських літописів⁴.

У сукупності всі наведені дані не залишають місця для сумнівів в історичності Іоанна-Скиргайла як київського князя; щоправда, точних вказівок на час його появи в Києві ми такі не маємо. На думку Поверського, це сталося у 1393 р.; Ян Тенговський, визнавши зрештою деякі з аргументів свого опонента, мінімізував Скиргайлове перебування у Києві до двох місяців – «між кінцем жовтня і 23 грудня 1394 р.» – і резюмував: « Не було те князювання тривалим, однак треба визнати його за історичний факт»⁵. У будь-якому

гроба святого Феодосія Печерського»», і бачить у цьому «ознаки глибокої деморалізації українських і білоруських книжників, котрі на той час і мріяти забули про якусь державність для своїх народів» (Грушевський М. Історія української літератури. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 248).

¹ Южнорусские грамоты, собранные Вл. Розовым. – К., 1917. – Т. 1. – № 83. – С. 154.

² Голубев С.Т. Древний помянник Киево-Печерской Лавры (конца XV и начала XVI столетия) // ЧИОНЛ. – 1892. – Кн. 6. – Отд. 3. – С. 6.

³ Саме тому в праці Я. Поверського натрапляємо на ототожнення двох київських князів – Івана Ольгимонтович й Івана Борисовича (Powierski J. Op. cit. – S. 78), хоч у пом'янику вказане хресне ім'я Ольгимонта – Михайло (Голубев С.Т. Указ. соч. – С. 7).

⁴ Кучкин В. А. Княжеский помянник в составе Киево-Печерского Патерика Иосифа Тризны // Древнейшие государства Восточной Европы: Материалы и исследования. 1995 г. – М., 1997. – С. 174, 191–192, 225.

⁵ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. – Poznań; Wrocław, 1999. – S. 101–103.

випадку, не може йтися про карбування Скиргайлом, за прикладом Володимира Ольгердовича, власної монети – якою б провокативною не здавалася така думка¹.

Ми вже мали можливість відзначити, яким проблематичним є питання про гаданого наступника загиблого Скиргайла – князя Івана Борисовича Коївського – та запропонувати власне бачення цієї проблеми². На нашу думку, ця постать є абсолютно фіктивною – точніше, такою, що постала в джерелах через помилку переписувача, котрий копіював список загиблих у битві на Ворсклі (1399 р.); насправді ж після Скиргайла у Києві ствердились Гольшанські, які утримались тут до середини 1430-х років.

Щоправда, уявленню про безперервність князювання Гольшанських у першій третині XV ст. нібито суперечить перебування у Києві в якості воєводи Юрія Гедиголда, яке польські довідкові видання покладають на період між 1401 і 1411 рр.³ Ґрунтується ця інформація на публікації З. Вдовішевського, де маємо заувагу, що в 1404–1412 рр. Гедиголд фігурує у документах без будь-якого уряду – «але упродовж цього часу, вочевидь, має уряд воєводи київського, оскільки на акті Торунської мирної угоди (1 лютого 1411 р.) він титулується воєводою київським»⁴. Однак таке твердження потребує уточнень:

---

¹ Клепатский П.Г. Указ. соч. – С. 75. Див. у цьому зв'язку зауваження Г. Козубовського: УГО. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 258. Відзначимо також існування іншої гіпотези, опертої на легенду київських монет XIV ст. Деякі дослідники відчитували на них ім'я Роман і робили на цій підставі висновок про перебування на київському столі чи то брянського князя Романа Михайловича, чи то його тезки – сина Федора Ольгердовича. Про безпідставність цих припущень див.: Козубовський Г.А. Київське князівство при Володимирі Ольгердовичі за пам'ятками нумізматики // Старожитності Південної Русі. – Чернігів, 1993. – С. 132; Русина О.В. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К., 1998. – С. 94.

² Русина О. Студії з історії Києва та Київської землі. – С. 84–85.

³ Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku: Spisy (= Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku: Spisy. – Т. 11). – Kórnik, 1994. – S. 81, 207; Urzędnicy podolscy XIV–XVIII wieku: Spisy (= Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku: Spisy. – Т. 3. – Zesz. 3). – Kórnik, 1998. – S. 119, 200; Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku: Spisy (= Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku: Spisy. – Т. 3. – Zesz. 4). – Kórnik, 2002. – S. 65, 268.

⁴ Wdowiszewski Z. Giedygołd // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1948–1958. – Т. 7. – S.435. У своїх твердженнях дослідник ґрунтується на відомій праці Семковича: Semkowicz W. O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle roku 1413 // Lituano-Slavica Posnaniensia. – Poznań, 1989. – Т. 3. – S. 20.

у тексті Торунського миру Гедиголд згаданий як «*pridem voievoda kyoviensis*»¹, а «*pridem*» тлумачиться як «давно», «колись», «перед тим»; відтак, неможливо окреслити час, коли Гедиголд перебував на цій посаді; коли ж узяти до уваги, що, за твердженням З. Вдовішевського, він пішов із життя у 1435 р. у поважному віці, то є всі підстави для гіпотези, що він був київським воєводою у складну переходову добу кінця 1390-х років, коли київський стіл кілька разів міняв своїх володарів.

Що ж до першої третини XV ст., то можна впевнено стверджувати, що в цей період сформувалася перша литовська за походженням київська князя династія Гольшанських. Невипадково її представники разом із нащадками Володимира Ольгердовича занесені до Києво-Печерського пом'яника у рубрику «Помяни, Господи, князи(й) наших великих»²; і тих, і других названо київськими «вотчичами» у літописній звістці про «змову князів» 1481 р.³ До речі, характер цієї змови через брак джерельних відомостей залишається й досі остаточно не з'ясованим⁴. Однак цікавим є припущення щодо віднайдення решток одного з її учасників, князя Михайла Олельковича, у Києво-Печерському монастирі. Порівняно нещодавно при дослідженні поховань на території Успенського собору був виявлений чоловічий кістяк із відрубаними головою й нижніми кінцівками. У зв'язку із цим постало

---

¹ Semkowicz W. Op. cit. – S.20.

² Голубев С.Т. Древний помяник... – С. 6–7.

³ Софийские летописи // ПСРЛ. – СПб., 1853. – Т. 6. – С. 233.

⁴ Див. щодо неї, зокрема: Krupska A. W sprawie genezy tzw. spisku książąt litewskich w 1480–1481 roku: Przyczynek do dziejów walki o «dominium Russiae» // Roczniki Historyczne. – 1982. – S. 121–146; Кром М.М. Меж Русью и Литвой: Западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в. – М., 1995. – С. 72–77. На окремих розгляд заслугове припущення М. Крома (похідне, як нам здається, від зауваги О. Преснякова – див.: Пресняков А.Е. Лекции по русской истории. – Т. 2. – Вып. I. – С. 154), що літописна оповідь про наміри учасників змови відірвати від Литви землі по р. Березину та піддатися з ними Москві постала через те, що володіння Гольшанських були на притоці Березини р. Ольшанці. Однак це припущення ігнорує той факт, що Березина у XV–XVI ст. уважалася традиційною межею між Литвою та Руссю. Див. щодо цього: Варонін В. Рака Бярэзіна як мяжа паміж «Руссю» і «Літвой» // Беларускі гістарычны агляд. – 2006. – Т. 13. – Сш. 2. – С. 177–198; Ochmański J. Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennej do XVI wieku. – Poznań, 1981. – S. 71–72. Порівн. також: Соловьев С. М. Сочинения. – М., 1989. – Кн. 3. – С. 604; Мицик Ю. Літопис Яна Бінвільського // Наукові записки НаУКМА. – К., 2002. – Т. 20: Історичні науки. – Ч. 2. – С. 66.

припущення, що це рештки князя Михайла, які після його страти були перенесені до родинної усипальниці¹.

Статус Михайла Олельковича також може стати предметом для дискусії. Не виключено, що за життя Семена Олельковича він виступав як його фактичний співправитель. У цьому сенсі заслуговує на увагу занесене до Києво-Печерського Патерика чудо, що сталось у 1463 р. «при князе Семене Александровиче и при брате его князе Михаиле»². Не менш показовим є запис сучасника (новгородського дяка, котрий закінчив копіювати Євангеліє у грудні 1470 р.) про приїзд до Новгорода «князя Михайла Олександровича Київського»³. Високий статус Михайла Олельковича засвідчує і його звернення (у складі групи церковних і світських достойників) до папи римського Сікста IV у 1476 р.⁴

Водночас маємо й парадоксальні свідчення, які пов'язують із цим князем. Маємо на увазі спостереження А. Хорошкевич, що «навіть втративши Київ, у 1486 р. Михайло Олелькович називався київським князем, але обраним»⁵. Це спостереження ґрунтується на короткій нотатці з четвертої книги записів Литовської Метрики: «Князь олект (перекручене electus. – *О. Р.*) киевский Михал обецал коня чалого високого з волоским петном (вочевидь, тавром. – *О. Р.*)» (1486 р.)⁶. Немає сумніву, що тут не йдеться про Олелькового сина, який ще у 1481 р. наклав головою за свою участь у «змові князів»; більше того – не йдеться тут і про будь-кого з тогочасних князів (що з них жоден не міг бути «обраним»). Натомість маємо справу з титулуванням «князями»

---

¹ Івакін Г.Ю., Балакін С.А. Поховальний комплекс XV ст. у нартексі Успенського собору Києво-Печерської Лаври // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури. – Вип. 2. – Київ, 1999. – С. 78–80; Потехіна І.Д., Козак О.Д. Антропологічні дослідження поховань в Успенському соборі Києво-Печерської Лаври // Лаврський альманах. – Вип. 2. – С. 92–94.

² Абрамович Д. Києво-Печерський Патерик. – К., 1931. – С. 193.

³ Цит. за: Турилов А.А. К биографии и генеалогии Михаила Клопского // Средневековая Русь. – М., 2006. – Вып. 6. – С. 192–193. – Прим. 50.

⁴ Докладніше див.: Русина О. Мисайлове послання Сіксту IV за Синодальним списком // Український археографічний щорічник. – К.; Нью-Йорк, 2002. – Вип. 7. – С. 281–296; Русина О. Послання папі римському Сіксту IV і проблема інтерреляції літературних пам'яток XV ст. // УІЖ. – 2008. – № 2. – С. 16–34.

⁵ Хорошкевич А.Л. Исторические судьбы белорусских и украинских земель в XIV – начале XVI в. // Пашуто В.Т., Флоря Б.Н., Хорошкевич А.Л. Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства. – М., 1982. – С. 71. – Прим. 5.

⁶ Русская историческая библиотека. – СПб., 1910. – Т. 27. – Ст. 229.

католицьких єпископів (порівн., наприклад: «их милость панове рада: князь бискуп виленский, князь бискуп луцкий, князь бискуп жомотский и пан воевода подляшский»¹); що ж до терміну «олект»/ «алект», то він, як свого часу зауважив Б. Бучинський², означав єпископа-номіната (наприклад: «князь Войтех, олект виленский»³). Для православної традиції це визначення є нехарактерним; виняток щодо цього становить послання митрополита Мисаїла до папи Сікста IV (1476 р.), де термін «алект» постав, вочевидь, як наслідування термінології булл папи Пія II, дотичних Григорія Болгарина⁴.

Що ж стосується «князя олекта» Михайла, то у вітчизняній літературі будь-яких даних про нього бракує⁵; німецькі ж та польські дослідники занотували факт його існування: домініканин Михайло зі Львова (Michael de Leopoli) був висвячений на київського єпископа Інокентієм VIII 22 червня 1487 р. і перебував на посаді до вересня 1494 р.⁶

З київським єпископством пов'язана постать ще одного гаданого володаря Києва – сина Сигізмунда Кейстutowича Михайлушка, що його називав київським князем медницький єпископ Миколай у листі від 20 грудня 1432 р. Утім, як слушно занотував Я. Тенговський⁷, при цьому малася на увазі не приналежність Михайла Сигізмундовича до грона київських князів, а перебування його володінь (очевидно, успадкованого від батька Стародуба) у межах Київського діоцезу.

Обидва казуси (як і наведений вище приклад із «Книги знань про всі королівства, землі та володіння, які є у світі») свідчать про неабиякі складності у тлумаченні середньовічних джерел, які подеколи залучаються до історії

---

¹ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов. – К., 1907. – Ч. 8. – Т. 5. – № 64. – С. 151.

² Бучинський Б. «Грамота Мисаїла» і «грамота Ніфонта» // Записки Українського наукового товариства. – К., 1914. – Кн. 13. – С. 13.

³ Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1846. – Т. 1. – № 100. – С. 115.

⁴ Див.: Софийские летописи // ПСРЛ. – СПб., 1853. – Т.6. – Прибавления. – С. 319–320; порівн. із перекладом: Там само. – С. 168 («елект/олект киевский»).

⁵ Див., зокрема, список київських єпископів: Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – К., 1994. – Кн. 2. – С. 144.

⁶ Eubel C. Hierarchia catholica medii aevi. – Monasterium, 1914. – P. 127; Abraham Wł. Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich ... za lata 1899–1913 // Archiwum Komisji Historycznej PAU. – Kraków, 1923. – Ser. 2. – Т. 1. – S. 31; Idem. Uzupełniony katalog dawnych łacińskich biskupów kijowskich // Collectanea theologica. – Lwów, 1937. – S. 418.

⁷ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. – S. 221. – Przyp. 1044.

Олена Русина

Київського князівства литовських часів. Труднощів у розумінні тогочасних реалій додають і популярні нині у науковців джерела XVI–XVII ст., чий потужний міфогенний потенціал ще не здобувся на вичерпну фахову оцінку. Наявні у них історичні фантоми, перетворені на реальних осіб, штучно включаються до контексту XIV–XV ст. і спотворюють тогочасні політичні події.